

MİLLİ MÜCADELENİN LEHİNE KAMUOYU OLUŞUMUNDA DİN ADAMLARI

Yrd.Doç.Dr.Ömer TURAN*

Kamuoyu oluşumunda, birey, çevre ve bu ikisi arasındaki etkileşim unsurları rol oynar. Kamuoyu denilen şey, ferдин kanaatleri ve şahsi yapısı ile içinde yaşadığı çevrenin karşılıklı etkileşimleri sonucunda oluşur. Bu çerçevede ferдин hayatı boyunca edindiği tavırlar onun şahsi özellikleri ile ilgili unsurları teşkil eder. Aile ve okul gibi birinci ve kişinin özdeşleştiği referans grupları gibi ikinci gruplar ise kanaatleri biçimlendiren çevre ile ilgili unsurlardır. Teknik imkanların artması ile basın, radyo, televizyon ve film gibi kitle haberleşme araçları da, kanaatlerin şekillenmesinde önemli rolü bulunan çevre ile ilgili unsurlar arasında yer alırlar.¹

1910'lu yıllar Türk tarihinin en zor ve felaketsiz yıllarıdır denilse yanlış olmaz. 1912-13 Balkan savaşlarında yaşanan umulmadık hezimetin neticesinde hemen bütün Rumeli Türk hakimiyetinden çıkmış, 1914-18 Birinci Dünya Savaşı ile Devletin varlığı tehlikeye düşmüştü. 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi belirsizliklerle dolu idi. Mütarekenin 5. maddesi sınırların korunması ve iç güvenliğin sürdürülmesi için gerekli görülecek miktarın dışındaki askeri kuvvetlerin hemen terhis edilmesi; 7. maddesi ise müttefiklerin güvenliklerini tehdit edecek bir durum bir durum baş gösterdiğinde her hangi bir stratejik noktayı işgal hakkına sahip olmaları hükmünü içermekteydi. Mütarekenin akabinde ordular terhis ve silahlar teslim edilmeye başlanmışken memleketin en önem-

* ODTÜ Tarih Bölümü.

¹ Duygu Sezer, Kamuoyu ve Dış Politika, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Ankara, 1972, s.19-33.

li merkezleri çeşitli bahanelerle düşman orduları tarafından işgal ediliyordu.

İstanbul'daki hükümet yetkilileri, Ordu mensupları başta olmak üzere devletin resmi görevlilerinin Anadolu'daki işgallere karşı girişebilecekleri bir hareketin İtilaf kuvvetlerinin daha fazla yer işgal etmesi için bir gerekçe olarak kullanılabileceğinden endişe ediyorlardı. Halk, sonu gelmeyen yenilgilerden ve iç kavgadan bezmiş, yorgun ve mecalsizdi. Kendisi de o günleri yaşamış bir subay olan Rahmi Apak'ın hatıralarında ifade ettiği gibi, halk subaylardan nefret ediyor, geçimleri kavgaya bağlı olduğu için kavgayı onların çıkardığını düşünüyordu. Bütün bunların yanı sıra halk İttihatçı ve İtilafçı olarak birbirini sevmeyen iki gruba ayrılmıştı.²

Okur-yazarlık oranının tek rakamlarda dolaştığı, modern kitle iletişim araçlarının hiç birinin bulunmadığı o dönemin Anadolu'sunda, hocalar, müftüler ve şeyhler gibi dini şahsiyetler ve camiler, mescidler ve tekkeler gibi dini mekanlar kamuoyunu yönlendirmede çok önemli bir mevkiye sahip idiler. Ordusu terhis edilmiş, resmi görevlilerinin yukarıda işaret edilen sebeplerle ellerinin kollarının bağlandığı, halkın ise büyük bir bezginlik içerisinde bulunduğu bu günlerde, vatan sevgisini ve istiklal duygusunu ayağa kaldırarak Türk kamuoyunu işgallere karşı şuurlandırıp, karşı koymaya hazırlamada din adamlarının büyük rolleri olmuştur.

Amerikan Genel Kurmay Başkanı General Harbord, o günlerde Doğu Anadolu'da bir Ermeni devleti ve Anadolu'da bir Amerikan mandasının olabilirliğini araştırmak maksadıyla Anadolu'ya yaptığı geziden sonra hazırladığı raporunda bu hususu şöyle ifade etmiştir: "Türkler'de dini şahsiyetlere karşı olan rabita, dünyevi hislerin fevkinde ve daha derin ve ruhi idi... Türk köylüsü üzerinde en müessir kuvvet, bir kaç evlik meskün yerlerde bile bulunan cami ve mescitteki hocalardı. Bunlar, halk efkârını tem-

² 15 Mayıs 1919'da Yunan ordularının İzmir'e asker çıkarmaları ve yerli Hıristiyan azınlıkların Türklerin canlarına, mallarına, şeref ve namuslarına karşı yaptıkları hakaretler ve taşkınlıklar, bu insanları yeniden istiklallerine kavuşmak için silaha sarılmaya sevk eden unsurların başında gelir. Bk. Rahmi Apak, Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1988, s.189-190.

sil ve teşkil eden esas kuvvetti. Müslümanlar vatan ve istiklal için harpte ölenlerin cennete gittiği inancında idiler ve cihad mukaddes vazife idi. Bu telkini de, çoğu okuma yazma bilmeyen Türk köylüsüne ancak bu din adamları yapabilirlerdi. Nitekim, bizden ülkeleri için hak ve müsavat talep eden heyetlerin içinde bu hocalar çokluk idiler ve onların fikirleri esas arzular olarak izah ediliyordu.”³

Mustafa Kemal Paşa, Samsun'a çıkışından itibaren Anadolu'nun nabzını tutmak üzere harekete geçti. 1 Haziran 1919'da Trabzon, Diyarbakır, Erzurum, Van, Bitlis, Mamuretülaziz ve Sivas vilayetlerine ve Kayseri mutasarrıflığına bir telgraf çekerek, bölgelerinde Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti teşkilatı olup olmadığını, varsa kimlerden teşekkül ettiğini ve birbirleriyle irtibat halinde bulunup bulunmadıklarını bildirmelerini istedi.⁴ Takip eden günlerde cevaplar gelmeye başladı. Diyarbakır'dan gelen telgrafta böyle bir cemiyetin bulunmadığı cevabını alınca, 15 Haziran'da oraya bir telgraf çekerek böyle bir cemiyetin “teşekkül ve teessüsüne delalet buyurulmasını” istedi.⁵

Gerek o tarihe kadar, gerek o tarihten sonra kurulan Müdafaa-i Hukuk cemiyetlerinde kurucu başkan veya üye olarak bulunan isimlere baktığında, pek çok cemiyette din adamlarının belediye başkanlarıyla birlikte yer aldıklarını tesbit etmek mümkündür: Amasya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Reisi Müftü Hacı Tevfik Efendi,⁶ Denizli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti İkinci Başkanı Müftü Ahmet Hulusi Efendi,⁷ Mardin Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Reisi Müftü Hüseyin Efendi,⁸ Belediye Başkanının riyasetinde kurulan Niğde Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin birinci üyesi Müftü Süleyman Efendi,⁹ İzmir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Reisi

3 Cemal Kutay, Kurtuluşun ve Cumhuriyeti Manevi Mimarları, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara, 1973 (?), s.35-36.

4 Kemal Atatürk, Nutuk, C.III, Vesikalar, Devrim Tarihi Enstitüsü, 10. Baskı, İstanbul, 1969, s.901-902.

5 Atatürk, C.III, s.903-905.

6 Cumhurbaşkanlığı Arşivi (Bundan sonra CA), Dol.1, Kutu 2-4, Dos.14-1, Fih.58.

7 CA, Dol.1, Kutu 2-4, Dos.14-1, Fih.42-1.

8 CA, Dol.1, Kutu 2-4, Dos.14-1, Fih.42-1.

9 CA, Dol.1, Kutu, Dos.14-1, Fih.41.

Müftü Rahmetullah Efendi,¹⁰ Ankara Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Reisi Müftü Rıfat Efendi,¹¹ Siirt Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Reisi eski müftü Halil Hulki Bey,¹² Kırşehir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Reisi Müftü Halil Hilmi Efendi,¹³ Karahisar Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Reisi Müftü Hüseyin Efendi,¹⁴ Zonguldak Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Reisi Müftü İbrahim Efendi,¹⁵ Gümüşhane Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti üyesi Müftü Şükrü Efendi,¹⁶ Çarşamba Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti üyesi Müftü Mahmut Naim Efendi,¹⁷ Aksaray Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin üyesi Müftü Kadızade İbrahim Efendi'nin¹⁸ yanısıra Urfa Müftüsü Hasan Efendi,¹⁹ Kozan Müftüsü Hafız Osman Efendi,²⁰ Kadirli Müftüsü Osman Nuri Efendi,²¹ Manisa Müftüsü Alim Efendi, Edirne Saray Müftüsü Ahmet Efendi, Trabzon Müftüsü Mahir Hoca, Yozgat Müftüsü Ahmet Hulusi Efendi, Kayseri Müftüsü Ahmet Remzi Efendi, Bilecik Müftüsü Mehmet Nuri, Çorum Müftüsü Ali Efendi, Erzincan Müftüsü Osman Fevzi, Eskişehir Müftüsü Salih Efendi, Giresun Müftüsü Muhittin Efendi, Maraş Müftüsü Abdullah Mehmet, Van Müftüsü Ziya Efendi bölgelerinde Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti başkanlığı yapmış veya bu cemiyetin kurulmasında ve faaliyetlerinde aktif rol oynamış müftülerin bir kısmıdır. Mesela Antalya merkezde Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin üyesi Müftü Yusuf Talat, mülhak ilçelerden Korkuteli'nde başkan Müftü Hüseyin Hilmi Efendi, Elmalı'da başkan Müftü Hacı Ömer Efendi, Alaiye'de üye Müftü Arif Efendi, Manavgat'ta reis Müftü Ali Rıza Efendi, Akseki'de üye Müftü Salim Efendi, Finike'de üye Kadı Ömer Lütfi Efendi'dir.²² Burada sı-

10 CA, Dol.1, Kutu 3-3, Dos.14-1, Fih.20-1.

11 CA, Dol.1, Kutu 2-4, Dos.14-1, Fih.20-1.

12 Ömer Atalay, Siirt Tarihi, İstanbul, 1946, s.90.

13 CA, Dol.1, Kutu 2-4, Dos.14-1, Fih.11-5; Dol.1, Kutu 2-4, Dos.14-2, Fih.97-7.

14 CA, Dol.1, Kutu 2-4, Dos.14-2, Fih.68-2.

15 Ali Sarıkoyuncu, Milli Mücadele'de Zonguldak ve Havalisi, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1992, s.116.

16 CA, Dol.1, Kutu 2-4, Dos.14-1, Fih.11-9 ve 11-10.

17 CA, Dol.1, Kutu 2-4, Dos.14-2, Fih.92-3.

18 CA, Dol.1, Kutu 2-4, Dos.14-1, Fih.12-1.

19 İsmail Özçelik, Milli Mücadele'de Güney Cephesi (Urfa), Kültür Bakanlığı, Ankara, 1992, s.50-153.

20 Seviye Solak, Milli Mücadele ve Kadirli, Taş Medrese Yayınları, Erzurum, 1995, s.26-62.

21 Solak, s.26-62.

22 CA, Dol.1, Kutu 2-4, Dos.14-1, Fih.12-1; Dol.1, Kutu 2-4, Dos.14-1, Fih.44-1; Dol.1, Kutu 2-4, Dos.14-2, Fih.80-7.

ralanan isimleri bir kaç katına çıkarmak mümkündür. Ancak maksadımız bir liste değil bir fikir vermek olduğu için bu kadarla yetinyoruz.

Mustafa Kemal Paşa, o günlerde Anadolu insanını Milli Mücadele etrafında toparlayabilmekte din adamlarının ne kadar önemli bir rol oynayabileceklerini biliyordu. Kendisi Samsun'a çıkışından Ankara'ya varışına kadar gittiği pek çok yerde din adamları ile içiçe olmuştur. Gittiği yerlerde onlar Mustafa Kemal'i karşılayıp destek ve bağlılıklarını bildirmişler, Mustafa Kemal de onlara itibar ve iltifat etmiştir: 19 Mayıs 1919 tarihindeki Samsun'a çıkışında mutasarrıf hastalığı sebebiyle evinden çıkamadığı için karşılamaya gelememişti. Belediye Reisi yoktu. Vekalet eden kişi ise Çarşamba'daki arazisinin başındaydı. Belediye Meclisi'nden Hacı Molla, şehir namına Mustafa Kemal Paşa'ya hoşgeldiniz demişti. Mustafa Kemal'in Havza'ya gelişinin ertesi günü, ulemadan Hacı Mustafa Efendi'nin başında bulunduğu bir heyet ziyaretine gelerek durumu görmüşlerdi. Mustafa Kemal'in kurmay başkanı Binbaşı Hüsrev (Gerede)'in ifadesine göre, Mustafa Kemal'in 15 Haziran'da Amasya'ya gelişinde kendisini karşılayanların başında bulunan Müftü Tevfik Efendi'nin "Paşam... bütün Amasya emrinizdedir. Gazanız mübarek olsun" hitabı karşısında Paşa'nın gözleri yaşarmıştı. Mustafa Kemal Paşa'yı Erzurum'da karşılayanların başında Vilayat-ı Şarkiyye Müdafaa-ı Hukuk-ı Milliye Erzurum Şubesi Başkanı Raif Hoca, Sivas'ta karşılayanlar arasında ise Müftü Abdurrauf Efendi bulunuyordu.²³

Mustafa Kemal Atatürk, Erzurum Kongresi'nin kendisinin başkanlığında seçtiği dokuz kişilik Hey'et-i Temsiliye'de iki tane din adamına yer vermişti: Erzurumlu Raif Hoca ve Erzincan'da Nakşi Şeyhi Fevzi Efendi. Askerlikten istifa ettiğini bildirip, Kongre kararlarını göndererek desteklerini istediği önemli isimlerin arasında da din adamları önemli bir yer işgal etmekteydi. Bitlis'te Küfrevizade Şeyh Abdülbaki Efendi'ye 13.3.1919 tarihinde gönderdiği telgrafta "o havalice icabına tevessül bu-

23 Ali Sarıkoçuncu, Milli Mücadelede Din Adamları, Ankara, 1995, s.29-31.

yurularak düşmanlarımızın her türlü muzır telkinatına sed çekmeleri müsellem olan hamiyet ve vatanperverliklerinden intizar olunur” diyordu.²⁴ Aynı tarihle Şeyh Mahmut Efendi'ye çekilen aynı türdeki bir başka telgrafta “Zatıalileri gibi fedakar, vatanperver dindaşlarımızın benimle beraber çalışacağından mutmainim. Bu defa Erzurum Kongresi'nce takarrür ettirilen beyanname ve nizamnamelerden takdim ediyorum. O havalice tevsî ve takviye-i teşkilat zımnında sarf-ı makderet buyurulmasını rica ederim” diyordu.²⁵ Aynı şekilde, Norşins'li Meşayih-i İzamdan Şeyh Ziyaeddin Efendi'ye çektiği telgrafta “Zat-ı fazılaneleri cemiyetimizin en muhterem azasından bulunduğunuz cihetle istihsal-i maksad-ı mukaddes için cümlece müsellemler olan himmet ve gayretlerinizin teşkilatımızın o havalice tesri-i husulüne ve muzır düşman telkinatının izalesine masruf olacağına mutmainim” diyordu.²⁶

Erzurum Kongresi'ni takip eden günlerde, yapılması daha evvelden kararlaştırılan Sivas Kongresi'nin yapılıp yapılamayacağı konusunda bir tereddüd yaşanır. Bu meyanda Heyet-i Temsiliye namına Mustafa Kemal, Sivas'ta Üçüncü Kolordu Komutanlığı vasıtasıyla Kadı Hasbi Efendi'ye çektiği telgrafta “zat-ı fazılanelerince Sivaslıları irşad ve tenvir ile Sivas Kongresi'nin millet ve vatan hakkında yapacağı hayırlı tesiri izah ve bu suretle halkın beyhude yere tevehhüme duçar olmamalarının temin buyurulmasını hassaten rica eder ve arz-ı hürmet ederiz” demektedir.²⁷ Sivas Kongresi günlerinde Mustafa Kemal, kamuoyu oluşturmada güçlerini çok iyi bildiği din adamlarını hep etrafında tutmaktadır. Nitekim, General Harbord yukarıda bahsedilen raporunda “Sivas'ta Mustafa Kemal Paşa ile yaptığımız mülakatta yanındaki yedi şahsiyetten dördü bu sarıklı ve yaşlı din adamları idi” demektedir.²⁸

Mustafa Kemal Paşa, Sivas Kongresi'nden sonra 8 Aralık 1919'da Sivas'ta M.Picot ile güney illerindeki Fransız işgali konusunu görüşür. Bu

24 Atatürk, C.III, s.939-940.

25 Atatürk, C.III, s.941-942.

26 Atatürk, C.III, s.942-943.

27 Atatürk, C.III, s.935-936.

28 Kutay, s.36.

görüşmede söz konusu illerin boşaltılması ihtimalinin belirmesi üzerine, Heyet-i Temsiliye, kendileri sebep olmadıkça Müslümanların silahlı bir tescavüzde bulunmamalarını kararlaştırır. Heyet-i Temsiliye Reisi Mustafa Kemal bu kararı telgrafla Urfa Müftüsü Hüsnü Efendi'ye ve Mutasarrıfa bildirir. Karara uymalarını, aynı zamanda milli birliği sağlamlaştırmalarını ve milli teşkilatı genişletmelerini ister.²⁹ O günlerde İstanbul'da Ferid Paşa hükümeti ile münasebetlerin bozulması üzerine mesela Zonguldak'ta da Müftü İbrahim Efendi ile Belediye Reisinin Ferid Paşa kabinesi ile katı alaka ettiklerine dair Sivas'ta bulunan Heyet-i Temsiliye'ye bir telgraf çektiklerini görürüz.³⁰ Bu dönemde buldukları bölge ahalisi adına taleplerini bildiren müftü ve belediye başkanı imzalı pek çok telgraf arşivlerimizde mevcuttur.

Sivas Kongresi'nde seçilen Mustafa Kemal'in başkanlığındaki Heyet-i Temsiliye,³¹ Sivas'tan Ankara'ya gelirken Kırşehir'in Hacı Bektaş ilçesine uğrayarak Bektaşilerin merkezini ziyaret etmiş, burada bir gece kalarak onlardan Milli Mücadele'ye destek sözü almıştır³² O dönemin şartları içerisinde bu destek çok önemlidir. Heyet-i Temsiliye'nin yayın organı İrade-i Milliye gazetesi'nin bu habere özellikle yer verdiği dikkatimizi çekmektedir. Ankara'da Büyük Millet Meclisi açıldıktan sonra bu desteği herkese göstermek amacıyla Bektaşilerin Postnişini Cemalettin Efendi'yi Kırşehir milletvekili seçtirerek Ankara'da kurulan milli hükümete Bektaşilerin ve Alevilerin desteğini almak ve bu desteği sürdürmek hususunda Mustafa Kemal ve arkadaşları çok hassas davranmışlardır. Meclis'in açılışını takip eden günlerde "Alevilik aleminde haiz olduğu manevi nüfuz-ı azim" dolayısıyla bu kesimin Milli Mücadele'ye daha sıkı bağlılığını temin amacıyla Hacı Bektaş Çelebisi Veliyüddin Efendi, Ankara'ya davet edilerek desteği alınmıştır.³³ Takip eden yıllarda da Mustafa Kemal Paşa'nın

29 Özçelik, s.139-140.

30 CA, Dol.1, Kutu 3-3, Dos.14-1, Fih.43-2.

31 Sivas Kongresi'nde teşkil edilen Heyet-i Temsiliye'nin üyeleri ve aldıkları kararlar hakkında bk. Bekir Sıtkı Baykal, Heyet-i Temsiliye Kararları, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1974. Heyet-i Temsiliye'nin toplantı tutanakları için bk. Uluğ İğdemir (Haz.), Heyet-i Temsiliye Tutanakları, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1975.

32 Sırrı Kardeş, Heyet-i Temsiliye ve Mustafa Kemal Kırşehir'de, Cumhuriyet Halk Partisi Halkevleri Bürosu, Ankara, 1950.

33 CA, Dol.3, Kutu 22-3, Dos.48-3, Fih.7.

bayram ve kandillerde Hacı Bektaş Çelebisi Celaleddin Efendi ile samimi ifadelerle tebrikleştigi görülmektedir.³⁴

Bilindiği gibi yeni açılan Meclis'in Birinci Başkanvekilliğine seçilen kişi ise diğer bir dini grubun lideri, Konya'da bulunan Mevlevilerin post-nişini Abdülhalim Çelebi'dir. Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı ve Başkumandan Mustafa Kemal, Mevlevilerin lideri Amil Çelebi ile de karşılıklı kandil tebrikinde bulunmuştur.³⁵ Şeyh Seyfettin,³⁶ Şeyh Şerafettin³⁷ gibi tasavvufi kesimin liderleri; Mersin Müftüsü,³⁸ Diyarbakır Müftüsü³⁹ gibi müftüler, o dönemde Mustafa Kemal Paşa'nın dini bayram ve kandillerde tebrikleştigi din adamlarının bir kısmıdır.

Mustafa Kemal Paşa'nın öncülüğünde Sivas'ta 14 Eylül 1919'da çıkarılmaya başlanan, ismi O'nun tarafından konan, yazıları tamamen Mustafa Kemal Paşa'nın direktifleri ile yazılan Heyet-i Temsiliye'nin ilk yayın organı İrade-i Milliye gazetesinin yedinci sayısında yayınlanan bir telgrafta, Silvan kazasında Müdafaa-i Milliye Cemiyeti'nin kurulduğu ve bütün kaza halkının vatanın ve devletin devamı için canını ve malını feda amade olduğu bildirilmektedir. Telgrafın altındaki imzalar, sırasıyla ulemadan Salih, ulemadan Yakup, ulemadan Müftü Abdurrahman, ulemadan Müdür Hasan, eşraftan Ali Galip, meşayihden Salih, meşayihden Şemseddin ve meşayihden Mehmet'tir.⁴⁰ İrade-i Milliye gazetesinin o günlerdeki sayılarında buna benzer telgraflar bol bol yayınlanmaktadır. Bununla hem söz konusu yörelerin, hem de çoğu din adamı, ulema ve meşayihden olan imza sahiplerinin Kuvvacılar safına katıldığı gösterilmek istenmektedir.

İzmir'in Yunanlılarca işgal edilmesi tehlikesinin ortaya çıkması üzerine ne yapılacağını kararlaştırmak için İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Os-

34 CA, Dol.11, Kutu 105-2, Dos.90-1, Fih.3-56; Dol.11, Kutu 105-2, Dos.90-1, Fih.3-155.

35 CA, Dol.11, Kutu 105-2, Dos.90-1, Fih.7.

36 CA, Dol.11, Kutu 105-2, Dos.90-1, Fih.7-2.

37 CA, Dol.11, Kutu 105-2, Dos.90-1, Fih.3-43.

38 CA, Dol.11, Kutu 105-2, Dos.90-1, Fih.3-51; Dol.11, Kutu 105-2, Dos.90-1, Fih.7-31.

39 CA, Dol.11, Kutu 105-2, Dos.90, Fih.5-14.

40 İrade-i Milliye, 19 Teşrin-i Evvel 1335, s.7.

maniye Cemiyeti 17 Mart 1919'da İzmir'de bir kongre topladı. Bugünkü İzmir, Manisa, Balıkesir, Aydın, Muğla ve Denizli illerinden 37 Belediye başkanı, 37 müftü, Belediye meclisi üyeleri ve ahalinin iştirakiyle toplam 165 kişinin katıldığı kongre Anadolu'da yapılan ilk büyük kongredir. Çalışmaları üç gün süren Kongre, bütün müftü ve belediye başkanlarını halk ile dernek genel merkezi arasında haber alıp verme aracı olarak tanıdı ve bu temel üzerine teşkilatını oturttu.⁴¹ Kongre'nin 19 Mart 1919 tarihinde İstanbul'daki İtilaf Devletleri temsilcilerine çektiği, işgalleri protesto eden telgrafta, biz aşağıda imzaları bulunan belediye reisleri, müftüler, umumi meclis azaları, matbuat ve bilcümle halk sınıflarının mümessilleri diye kendilerini takdim etmişlerdir.⁴²

Anadolu'nun çeşitli bölgelerinin, bilhassa İzmir ve İstanbul'un işgalini protesto etmek üzere Anadolu'nun pek çok yerinde mitingler yapılmış ve Anadolu halkı adına protesto telgrafları çekilmiştir. Bu mitinglerde yaptıkları konuşmalarla dini ve milli duyguları harekete geçirerek halkı işgallere karşı çıkmaya davet edenlerin başında din adamları gelmektedir. İstanbul'daki İtilaf kuvvetlerinin, tarafsız devletlerin ve yabancı basının temsilcilerine çekilen protesto telgraflarının çoğunda, o yerlerin müftü ve belediye başkanlarının, eşraf ve diğer din adamlarının imzaları vardır.⁴³ Memleketin yer yer düşman işgalinden kurtarılması üzerine bu sefer, yine müftü, belediye başkanı ve eşraf imzalı tebrik telgraflarının Başkumandan Mustafa Kemal'e çekildiğini görüyoruz.⁴⁴

Anadolu'nun iç isyanlarla sarsılmakta olduğu günlerde Ankara'da Büyük Millet Meclisi'nde menfi propagandalarla halkın zehirlenmesinin önüne geçilmeye çalışılmakta, çareler aranmaktadır: Hamdullah Suphi

41 Nail Moralı, Mütareke'de İzmir, İstanbul, 1976, s.173.

42 Nail Moralı, Mütareke'de İzmir Olayları, Ankara, 1973, s.81-83.

43 Bk. Mehmet Şahingöz, İzmir, Maraş ve İstanbul'un İşgali Üzerine Yapılan Protesto ve Mitingler, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 1986. Güney Doğu Anadolu Bölgesi'nde milli kuvvetlerin teşkilatlanmaları, bu teşkilatlarda din adamlarının rolü ve bilhassa onların öncülüğünde çekilen işgalleri protesto telgrafları için bk. Özçelik, s.127-128, 130, 133, 150-153, 345, 351-352.

44 Adana'da Türk bayrağının yeniden dalgalanmaya başlaması münasebetiyle Müftü Rıza, Belediye Başkanı ve eşraf imzalı telgraf için bk. CA, Dol.11, Kutu 105-2, Dos.90-1, Fih.3-64.

(Tanrıöver) kürsüdeki konuşmasında sorar: “Halkı kim aydınlatacak, doğru yolu kim gösterecektir”. Sivas milletvekili Emir Paşa da konuşmasında aynı soruyu sorar ve cevaplandırır: “Halk bugün kimi dinler? Hangi sınıfın, meslek erbabının kanaatlerine hürmet duyar? İrşat ve tenviri kimler yapabilir? Halk ancak ulemayı dinler, onların telkinlerine kıymet verir... Her hoca efendi, her müderris, ulemadan her zat, kendi muhitinin irşat ve tenvirini üzerine almalı...” Mustafa Kemal Paşa da Beypazarı isyanı münasebetiyle Büyük Millet Meclisi'nde yaptığı konuşmada “Şimdi muhterem heyetiniz, Ulema-yı kiramdan beş zat intihab etsin, bunlar oradaki ulema ve eşrafı çağırсын, hakikatleri anlatsın ve iğfal edilenler affedilsin. Bu münhasıran Beypazarı'nda değil, aynı akibete maruz kalan bütün vatanın temel meselesidir” der.⁴⁵ Nitekim bu görüşler doğrultusunda ulemadan teşkil edilen bir irşad heyeti Beypazarı'na gider ve karışıklığı önler. Daha sonra Bursa milletvekili Şeyh Servet Efendi'nin teklifi ile sair karışıklıklarda, halka Milli Mücadele istikametinde doğru yolu göstermesi amacıyla, aynı şekilde ulemadan bir “Encümen-i İrşad” teşkil edilir.⁴⁶

Bir kısım din adamları - müftüler, Milli Mücadele'nin yanında yer almak, Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri kurmak, halkı Milli Mücadele istikametinde yönlendirmek faaliyetleriyle yetinmeyerek bilfiil çalışmışlardır. İstanbul Üsküdar'daki Özbekler Tekkesi'nin ve Eyüp sırtlarındaki Hatuniye Dergahı'nın İstanbul'dan Anadolu'ya insan, silah, cephane ve mühimmatın kaçırılmasındaki rolleri; Urfa ve Antep'teki direnişte askeri ve siyasi bir hüviyete bürünerek önemli görevler ifa eden Cemiyet-i İslamiye'de yöredeki dört büyük tarikatın şeyh ve müridlerinin hizmetleri bilinmektedir.⁴⁷

45 Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (Bundan Sonra TBMMZC), 1.3, C.3, 25.4.1336 (1920), C.I, s.48-49.

46 TBMMZC, 1.5, C.1, 27.4.1336 (1920), C.I, s.99.

47 İsmet İnönü, Mehmet Akif Ersoy ve Halide Edip Adivar gibi önemli şahsiyetlerin Anadolu'ya kaçırılmasında önemli roller oynayan Üsküdar'daki Özbekler Tekkesi ile ilgili olarak, başta yukarıda ismi geçen kişilerin hatıraları olmak üzere pek çok hatıratla bilgi vardır. Söz konusu tekkenin o dönemdeki muhtelif hizmetleri için ayrıca bk. Hüsamettin Ertürk, İki Devrin Perde Arkası, İstanbul, 1964. Urfa ve Antep ile ilgili bilgiler için bk. Hulusi Yetkin, Gaziantep Tarihi ve Davaları, Gaziantep, 1968, s.42.

Bazı din adamları da gönüllülerden müteşekkil silahlı birlikler teşkil ederek ve cephe kurarak işgallere karşı koymak yoluna gitmiştir. 29 Mayıs 1919'da Denizli Müdafaa-i Hukuk Redd-i İlhak Cemiyeti'ni kurarak başına geçen Denizli Müftüsü Ahmet Hulusi Efendi, Çal Müftüsü Ahmet İzzet (Çalgüner) Efendi, Afyon milletvekili Şükrü (Çelikalay) Hoca bu meyanda ilk etapta sayılabilecek isimlerdendir. 1919 Ağustos ortaları itibariyle o bölgedeki cephedeki kuvvetlerin %12'sini 57. Tümen kuvvetleri, %83'ünü ise önemli bir kısmı yukarıda isimleri sayılı kişilerin bizzat teşkil ettikleri veya teşkilinde önemli rol oynadıkları gönüllülerden müteşekkil kuvvetler oluşturuyordu.⁴⁸ Bitlis'te Küfrevizade Şeyh Abdülbaki Efendi'nin teklifi üzerine, Kağızman cephesinde cansiperane gayret eden Şeyh Hüsnü Efendi ve maiyyetine, Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal, Şark Cephesi kumandanı Kazım Karabekir Paşa vasıtasıyla iltifat ve tebrik telgrafı göndermiştir.⁴⁹ Aynı şekilde Batı Anadolu'da Yunanlılara karşı kazanılan zaferler üzerine Nakşibendi Dergahı Postnişini Şeyh Hüsameddin Efendi'nin göndermiş olduğu tebrik telgrafını,⁵⁰ Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi ve Başkumandan Gazi Mustafa Kemal, Şark Cephesi Kumandanlığı vasıtasıyla çok saygılı bir ifade ile cevaplandırmıştır.⁵¹

O dönemde İstanbul'da Şeyhülislam olmak üzere bazı din adamlarının Milli Mücadele'nin karşısında oldukları bilinmektedir. Ancak, din adamlarının büyük çoğunluğunun Milli Mücadele'nin yanında yer aldıkları ve aktif olarak bu mücadeleye katıldıkları da bilinen bir gerçektir. Anadolu halkının Milli Mücadele'nin yanında yer almasında, Halife'nin bilinen fetvasına karşı, Anadolu'daki 147 din adamının yayınladığı karşı fetvanın da çok önemli bir rolü olmuştur. Cumhurbaşkanlığı Arşivi'nde bulunan bir belgeye göre, Baş Kumandan Mustafa Kemal'in, Şeriye Vekaletine yazdığı "Anadolu ulema-yı kiramının dini esasat ve delaile müsteniden tastir ettiği

48 Söz konusu gönüllü kuvvetler 1920 sonlarına kadar vatan savunmasında büyük bir fonksiyon icra etmişler, 1921 başlarından itibaren ise düzenli kuvvetler içerisinde yer almışlardır. Bk. Nuri Köstüklü, Milli Mücadele'de Denizli, Isparta ve Burdur Sancakları, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1990, s.130-133.

49 CA, Dol.1, Kutu 6-1, Dos.18-2, Fih.184-1.

50 CA, Dol.1, Kutu 6-1, Dos.18-2, Fih.184-1.

51 CA, Dol.1, Kutu 5-1, Dos.18-3, Fih.199-1.

fetvaya vaz-ı imza etmeyen ulemeden eylevm ... müftülük makamını işgal edenler var mıdır ve kimlerdir, lütfen iş'ar buyurulmasını rica ederim” şeklindeki yazısına, Şeriyye Vekili, Anadolu uleması tarafından verilen fetvaya imza atmayan müftülerin ancak “ekal-i kalile” teşkil edecek kadar az oldukları ve onların da artık yerlerinde bulunmadıkları cevabını vermiştir.⁵²

Başlangıçta ifade edildiği vechile esir olan Halife ve Padişahı kurtarmak, vatan topraklarını işgalcilerden temizlemek ve milli hakimiyeti tesis için yapılan Milli Mücadele kazanıldıktan sonra bu mücadelede faal rol oynamış bazı din adamlarının, Saltanatın ve Halifeliğin kaldırılması başta olmak üzere gerçekleştirilen devrim hareketlerini benimsemedikleri, hatta karşı çıktıkları da bir vakıadır. Ancak bu insanların daha sonraki dönemlerdeki tavırları, başlangıçtaki hizmetlerini görmemeyi gerektirmez.

Milli Mücadele, I. Dünya Savaşı'nın sonunda kalan Türk vatanının yer yer işgal edilmeye başlanması üzerine memleketin istiklaline kavuşması için verilen topyekün mücadelenin ismidir. Bu mücadelede büyük yararlıklar göstermiş toplum kesimlerinden birinin hizmetini ortaya koymak diğer kesimlerin bu hizmetteki şerefini azaltmaz. Milletler, milli davalarına toplumun her kesiminin sarılması nisbetinde başarılı olurlar.

52 CA, Dol.3, Kutu 24-4, Dos.51-5, Fih.1-1.

ÖZET

Milli Mücadele Türk milletinin çok zor bir döneminde gerçekleştirilmiştir. I. Dünya Savaşı'nı takip eden günlerde Anadolu insanı ardarda gelen ve sonu yenilgilerle biten savaşıardan bitap düşmüştür. O dönemin şartlarında halkın yönlendirilmesinde din adamları birinci derecede güç sahibidirler. Din adamları, bu güçlerini Milli Mücadele için kullanmışlardır: Halkın vatan sevgisinin ve bağımsızlık aşkının harekete geçirilmesinde ve Anadolu'nun işgal edilmesine karşı çıkmak üzere Müdafaa-i Milliye cemiyetleri kurulmasında, hocalar, müftüler ve şeyhler gibi din adamlarının çok önemli rolleri olmuştur. 1919 ve 1920 yıllarında Anadolu'nun hemen her tarafında kurulan Müdafaa-i Hukuk cemiyetlerinde bizzat görev almışlar, Mustafa Kemal Atatürk'ün önderliğinde milli bağımsızlığın sağlanması için gayret göstermişlerdir. Mustafa Kemal Atatürk, söz konusu din adamları ile görüşerek, haberleşerek, tebrikleşerek ve onları onore ederek, onların desteklerini almış ve bu desteği de çeşitli yollarla göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: Atatürk, Din Adamları, Kamuoyu, Milli Mücadele

ABSTRACT

The National Struggle was realised in a very difficult period of Turkish history: The Anatolian people were very tired of endless wars. Some hodjas, muftis, and sheiks had an important role in encouraging Anatolian people to take part on the side of national struggle, to organize and to establish national societies against the foreign occupation of Anatolia. They also established national societies at almost every place of Anatolia during 1919 and 1920. They worked for the national independence under the leadership of Atatürk. By meetings, correspondings, sending letters of congratulations, and honouring, Mustafa Kemal Atatürk managed to get their support. He also showed his appreciation in several ways in order to achieve more public credit.

Key Words: Atatürk, National Struggle, Public Opinion, Religious Leaders